

Микола МАТВІЙВ

ТОВАРИ ГІФФЕНА ЯК ЗАПОРУКА ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Розглянуто товари Гіффена та їхній попит у сучасних умовах. Охарактеризовано категорії: товар Гіффена, попит, платоспроможний попит, продовольча безпека, індикатори продовольчої безпеки та їхній вплив на гарантування споживання продуктів в Україні. Показано тенденції виробництва, розвитку та споживання основних продуктів харчування в Україні. Виділено пріоритетність чинників, що справляють вплив на бюджетну поведінку споживача. Окреслено привабливі сектори виробництва окремих продуктів харчування для гарантування продовольчої безпеки в Україні.

Вступ. Продовольча безпека є однією з основних складових економічної безпеки будь-якої країни. Без забезпечення населення достатньою кількістю продовольства відповідної якості неможливо досягнути сталого соціально-економічного розвитку суспільства.

Проблема гарантування продовольчої безпеки є надзвичайно актуальною у світовому масштабі, оскільки спостерігається нерівномірність між виробництвом і споживанням продуктів харчування: їхнє перевиробництво у розвинутих країнах супроводжується недоїданням населення низькорозвинутих країн. За даними експертів ФАО (продовольчої і сільськогосподарської організації ООН), розвинуті країни, в яких проживає близько 20% населення світу, забезпечують близько 50% світового виробництва пшениці, близько 55% молока та 45% м'яса. У низькорозвинутих країнах (близько 40% населення світу) виробляється лише 25% зернових, близько 10% молока і м'яса. Чисельність голодуючих у 2010 р. становила близько 1 млрд. осіб, що на 100 млн. осіб більше порівняно з базовим періодом (2000 р.) [17].

Для України питання гарантування продовольчої безпеки має особливо важливе значення, оскільки за роки соціально-економічних перетворень виробництво сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів зменшилось, а продовольче забезпечення населення знизилось до критично небезпечної межі.

Деякі автори стверджують, що визначення сутності термінів «товари Гіффена» і «продовольча безпека» [10] нема серед термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України. Проте наші дослідження свідчать про протилежне. Згідно зі статтею 2 Закону України «Про основи національної безпеки України» [11] продовольча безпека – захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності. Таке ж визначення цього терміна міститься в електронному словнику «Вікіпедія».

Щодо категорії «товари Гіффена», то дійсно, у чинних нормативно-правових актах України цей термін не вживався.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням товарів Гіффена та їхньої ролі у продовольчій безпеці країни присвячено багато наукових праць. В Україні цю проблему досліджували такі науковці, як Ю. Білик, І. Бінько, І. Богданова, Б. Буркинський, О. Гойчук, Б. Губський, С. Мочерний, В. Мунтіян, В. Шлемко та ін. Серед російських вчених варто відмітити праці А. Алтухова, А. Гордеева, Д. Вермеля, Н. Карлова, О. Письменної, Е. Серова, Т. Тихонова, І. Ушачова, І. Храмова та ін. Фундаментальними з цієї проблематики є праці І. Ансоффа, Дж. Беннета, Ф. Бекереля, Р. Гіффена, Е. Гумессона, П. Дойля, Р. Кантільона, Д. Кендрика, А. Маршала, А. Сміта, К. Хаксеверера, Д. Хікса, Д. Шонессі, Й. Шумпетера.

Метою статті є дослідження на ринку товарів Гіффена як запоруки продовольчої безпеки країни.

Виклад основного матеріалу. Питання про джерела гарантування продовольчої безпеки (імпорт продовольства чи його виробництво всередині країни), є предметом наукових дискусій. Так, окремі економісти [4; 7; 16; 18; 19] стверджують, що продовольче забезпечення за рахунок власного виробництва приносить збитки споживачам, оскільки при цьому вони витрачають більше коштів, ніж у разі купівлі продовольства на світовому ринку, де воно може бути дешевшим.

Проте більшість вчених, у т. ч. вітчизняних, обґрунтовують необхідність гарантування продовольчої безпеки за рахунок передусім внутрішнього виробництва, а також захисту інтересів вітчизняних товаровиробників [3; 5; 6; 8; 9; 15].

Тлумачення продовольчої безпеки міститься також у інформаційно-аналітичній записці Міністерства економіки України «Стан економічної безпеки України в I півріччі 2010 р.» [13]. Відповідно до неї продовольча безпека – це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну й політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави.

На нашу думку, це визначення дуже розпливчасте й таке, що не дає змоги сформулювати чіткі критерії гарантування продовольчої безпеки. Згідно з ним на основі одних і тих же даних різні фахівці можуть давати протилежні оцінки рівня продовольчої безпеки в країні. Соціально-економічна й політична стабільність в українському суспільстві може гарантуватись за значно нижчих показників продовольчої безпеки, ніж, наприклад, у європейських країнах. Фактор продовольчого забезпечення тут відіграє не вирішальну роль.

Гарантування продовольчої безпеки неможливе без визначення певних показників (індикаторів) її рівня, а також виявлення порогових значень цих індикаторів, тобто граничних величин, недодержання яких призводить до негативних соціально-економічних наслідків. На основі аналізу та узагальнення різних наукових підходів в Україні розроблено і затверджено Методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки України [14]. Відповідно до неї визначаються основні індикатори продовольчої безпеки, а також їхні мінімальні межі. Якщо хоча б один із них виходить за межі норми, це може свідчити про загрозу продовольчій безпеці.

Одним із основних індикаторів рівня продовольчої безпеки є добова енергетична цінність раціону людини, що визначається як сума добутків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їхньої енергетичної цінності за формулою:

$$P = \sum Mi * Ci \quad (1)$$

де P – енергетична цінність добового раціону людини;

i – вид продукту харчування;

Mi – маса i -го продукту, спожитого однією особою;

Ci – енергетична цінність одиниці маси i -го продукту.

Цей індикатор характеризує рівень задоволення фізіологічних потреб населення в енергії та харчових речовинах відповідно до вимог збалансованого раціону харчування людини. Гранична (порогова) величина цього індикатора становить 2500 ккал на добу, що значно менше за мінімальний фізіологічний норматив ВООЗ, який становить 3000 ккал на добу. При цьому 55 відсотків добового раціону має забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження [17].

Якщо в 1990 р. середньодобова калорійність спожитих продуктів харчування в розрахунку на 1 особу в Україні становила 3597 ккал, то у 2007 р., а також у першому півріччі 2010 р., за даними Міністерства економіки України – 2940 ккал. Варто зазначити, що в розвинених країнах світу норма споживання, нижче якої починається процес голодування, становить 2800–3000 ккал на день [13, с. 6].

За даними Міністерства економіки України, лише 26,6% середньодобового раціону в Україні забезпечувалося за рахунок споживання продукції тваринного походження, при встановленому пороговому критерії 55% [13, с. 8].

Наступним індикатором рівня продовольчої безпеки є забезпечення раціону людини основними видами продуктів, що визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою. Нормальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає його раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці.

Як свідчить Держкомстат України, протягом останнього десятиріччя в Україні спостерігається одноманітне харчування населення – енергетична цінність раціону забезпечується переважно вуглеводами та жирами за рахунок хліба і хлібопродуктів, картоплі, гречки, цукру та олії, що є свідченням незбалансованості харчування. Значно нижче раціональної норми у 2010 р. споживалось м'яса та м'ясопродуктів – 57% від раціональної норми, молока і молочних продуктів – 59%, фруктів і ягід – 47%, овочів і баштанних – 74%, риби і рибопродуктів – 77%, яєць – 87% [12].

Незважаючи на те, що останнім часом ціни на продукти харчування різко підвищились, попит на вищеперераховані продукти не тільки не спав, а навпаки зріс. Цей парадокс на науковому рівні називається «парадоксом Гіффена» або «товарами Гіффена». Розглянемо цей парадокс із використанням **моделі споживчого вибору у комерційній діяльності**.

Попит – це бажання споживача з урахуванням певної купівельної спроможності. *Платоспроможний попит* – це забезпечення грошима потреби в продуктах (послугах), які реалізуються на ринку. Платоспроможний попит являє собою платоспроможну потребу, виявлену на ринку. Значна частина потреб знаходить своє конкретне вираження на ринку в платоспроможному попиті.

Звідси особливої значущості набуває завдання виявлення особливостей попиту та пропозиції на окремі й особливі товари, які займають домінуюче становище у харчуванні громадян країни загалом, зокрема, умов і механізму встановлення рівноваги в суспільному секторі, а також розкриття ролі фінансово-бюджетної, податкової, цінової і маркетингової політики у відтворенні цих товарів як суспільних благ [2, с. 99].

Обернення потреби на попит починається у сфері розподілу і завершується у сфері обміну. На ринку в акті купівлі-продажу на боці продавця товару (послуги) виступає споживча вартість, а на боці покупця – мінова вартість. Це виявляється у факті існування товарної пропозиції і попиту [1, с. 24].

При зниженні ціни товару виникають два ефекти. По-перше, споживач замінює дешевшим товаром деякі інші товари, і попит на цей товар збільшується (ефект заміщення). По-друге, реальний дохід покупця збільшується, тому він збільшує по-

пит на деякі товари, до яких зазвичай належить і товар, ціна на який упала (ефект доходу).

Реальний дохід – це максимальна корисність, яку може отримати споживач, володіючи даним грошовим доходом. Таким чином, характер залежності обсягу попиту від ціни товару визначається ефектом заміщення і ефектом доходу.

Ефект заміщення – це зміна обсягу попиту, викликана зміною відносної ціни товару при незмінному реальному доході споживача.

Ефект доходу – це зміна обсягу попиту, викликане зміною реального доходу за незмінної відносної ціни товару.

Загальний ефект зміни ціни – це зміна обсягу попиту, однакова сумі ефекту заміщення й ефекту доходу.

Визначимо загальний ефект в сумі ефекту заміщення й ефекту доходу (рис. 1). При зниженні ціни товару X бюджетна лінія повернеться проти годинникової стрілки навколо точки перетину з віссю координат (точка В на рис. 1). При цьому рівноважний набір переміститься з точки E1 в точку E2, а обсяг споживання продукту збільшиться з X1 до X2. Загальний ефект дорівнює X2–X1.

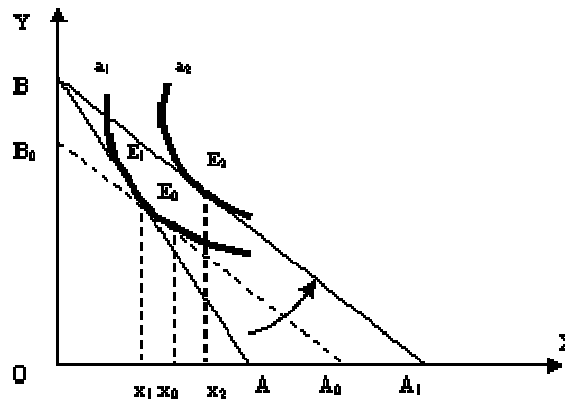

Рис. 1. Ефект заміщення та ефект доходу

Проведемо уявну бюджетну лінію A0B0, дотичну до старої кривої байдужості a1 і паралельну новій бюджетній лінії A1B. Рівноважний набір E0, відповідний уявній бюджетній лінії, відповідає випадку, коли споживач отримує стару корисність (набір лежить на старій кривій байдужості) при новому співвідношенні цін (нахил бюджетної лінії визначається цим співвідношенням). Таким чином, для наборів E1 і E0 виконано умову з визначення ефекту заміщення. Тому ефект заміщення дорівнює X0–X1, де X0 – обсяг споживання продукту X в наборі E0.

Набори E2 і E0 відповідають випадку, коли реальні доходи різняться (набори лежать на різних кривих байдужості), а відносні ціни однакові.

Розглянемо спрямованість ефекту заміщення й ефекту доходу, коли обидва товари є благами. *Ефект заміщення завжди позитивний*. При зменшенні ціни товару X уявна бюджетна лінія завжди є більш пологою порівняно з вихідною бюджетною лінією, тому в точці E0 гранична норма заміщення менша, ніж у точці E1 (рис. 1). З огляду на те, що зі збільшенням обсягу споживання продукту гранична норма заміщення спадає (її властивість), можна стверджувати, що «уявний» обсяг споживання більше вихідного обсягу.

Ефект доходу *позитивний* для нормальних товарів і *негативний* для неякісних товарів. Загальний ефект *позитивний*, якщо ефект заміщення й ефект доходу позитивні, або коли позитивний вплив ефекту заміщення перевищує негативний

вплив ефекту доходу. Якщо ж домінує негативний ефект доходу, то загальний ефект негативний і закон попиту не виконується. Якщо обидва продукти є антиблагами, то ефект заміщення може бути негативним ($X_0 < X_1$ рис. 2). Цю ситуацію пояснює ефект Веблена [19, с. 272], коли при зниженні відносної ціни нормального товару попит на нього скорочується через те, що він стає менш «престижним» (рис. 2). Ефекти доходу і заміщення доповнюють одне одного, обумовлюючи здатність і бажання споживача купити більшу кількість певного товару за низькою ціною, ніж за високою.

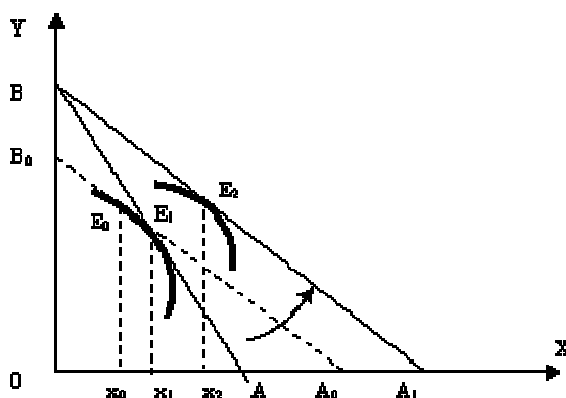

Рис. 2. Ефект заміщення та ефект доходу (товари антиблага)

Важливо встановити вплив ефектів доходу і заміщення на криву попиту. Ефект доходу і заміщення має важливе значення для розуміння закономірностей ціноутворення в умовах ринкової економіки, і дає змогу визначити зміни попиту при зростанні чи зниженні цін на товари чи послуги.

Коли ми маємо справу з нормальним товаром, то ефект доходу є додатковою підставою придбання більшої кількості цього товару. Враховуючи дію як ефекту заміщення, так і ефекту доходу, які приводять до збільшення величини попиту при падінні ціни, можна зробити висновок про те, що крива попиту на нормальний товар матиме негативний нахил. При зміні цін на нижчі товари, ефекти заміщення й ефекти доходу діють у протилежних напрямках.

Таким чином, якщо для нормальних товарів ефект доходу й ефект заміщення (субституції) плюсується, то для низькоякісних товарів вони відраховуються. Тому у випадках, коли ефект заміщення діє сильніше, ніж ефект доходу, крива попиту на нижчий товар все-таки матиме негативний нахил (рис. 3).

Проте існує можливість, за якої крива попиту на нижчий товар може мати позитивний нахил. Щоб це сталося, на споживання товару, про який йдеться, має припадати значна частина бюджету сім'ї. У цьому разі дія ефекту доходу значна, наприклад, майже всі доходи дуже бідної сім'ї йдуть на харчування. Білий хліб у сім'ї – недільне частування. В інші ж дні тижня ця сім'я задовольняється дешевою картоплею чи гречкою. Зростання цін на гречку змушує сім'ю відмовитися від останньої своєї розкоші: недільна біла хлібина зникає і замінюється гречаною кашею. Парадоксальність висновку, який можна зробити в цій ситуації, полягає в тому, що зростання ціни на картоплю чи гречку викликає не скорочення, а збільшення її споживання. Такий товар отримав назву товару Гіффена.

Товар Гіффена (Giffen good) – це товар, котрий займає значне місце в бюджеті малозабезпечених споживачів, попит на який при інших рівних умовах змінюється у тому ж напрямі, що й ціна, оскільки ефект доходу перевищує ефект заміщення (рис. 4).

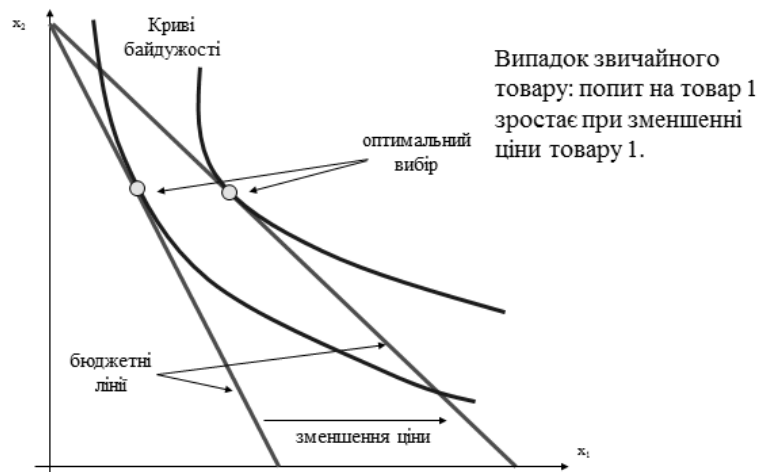

Рис. 3. Модель попиту звичайного товару

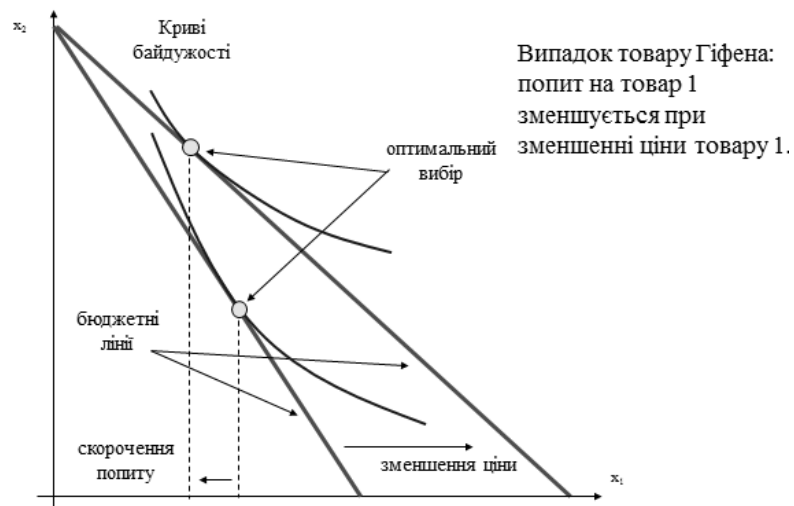

Рис. 4. Модель попиту товару Гіффена

Умови, необхідні для того, щоб крива попиту отримала позитивний нахил (нижчий товар, на який припадає значна частина бюджету споживача), дуже специфічні. Проте ніщо у суворій логіці раціонального вибору не спростовує можливість виникнення такої ситуації у деяких цілком конкретних ринкових умовах (рис. 5).

Якщо попит на товар 1 зростає при зростанні ціни товару 2, то ми говоримо про те, що товари 1 є заміником товару 2. З точки зору темпів зміни, товар 1 є заміником товару 2 якщо:

$$\frac{\Delta x_1}{\Delta p_2} > 0.$$

Якщо попит на товар 1 скорочується при зниженні ціни на товар 2, ми говоримо про те, що товар 1 є доповнювачем до товару 2.

$$\frac{\Delta x_1}{\Delta p_2} < 0.$$

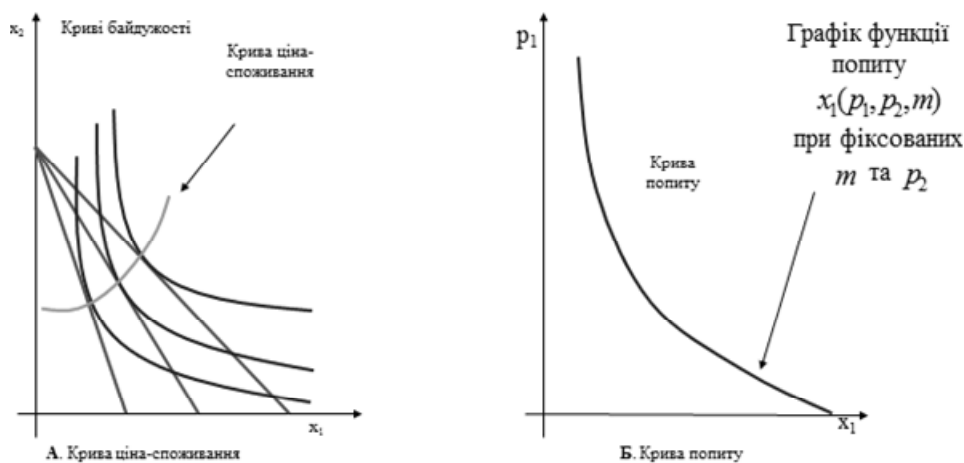

Рис. 5. Криві ціни-споживання та попиту

Це означає, що криві байдужості дозволяють виявити споживчі уподобання. Однак при цьому не враховуються дві важливі обставини: ціни товарів і дохід споживачів. Криві байдужості лише показують можливість заміни одного блага іншим, проте вони не визначають, який набір товарів споживач вважає для себе найвигіднішим. Цю інформацію дає **бюджетне обмеження** (лінія цін, пряма витрат – budget constraint). Вона показує, які споживчі набори можна придбати за цю суму грошей (рис. 6). Якщо I – дохід споживача, P_x – ціна блага X , P_y – ціна блага Y , а X і Y становлять відповідно куплені кількості благ, то рівняння бюджетного обмеження можна записати так: $I = P_x Q_x + P_y Q_y$.

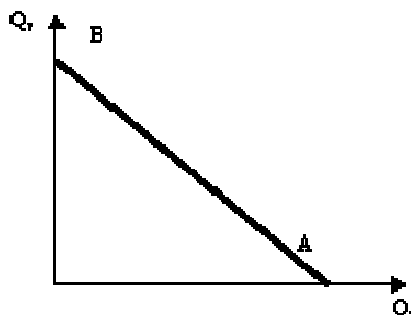

Рис. 6. Бюджетна лінія (бюджетне обмеження)

Чинники, які впливають на бюджетну лінію

- зміна доходу споживача;
- зміна ціни на товари.

При зміні доходу бюджетна лінія переміщується відповідно її збільшенню $I_1 > I_2$ (чи зменшенню $I_2 > I_1$) (рис. 7а) і займає паралельне попередньому розміщення. Зміна цін на товар X призводить до відповідного зміни кута нахилу бюджетної лінії (рис. 7 б).

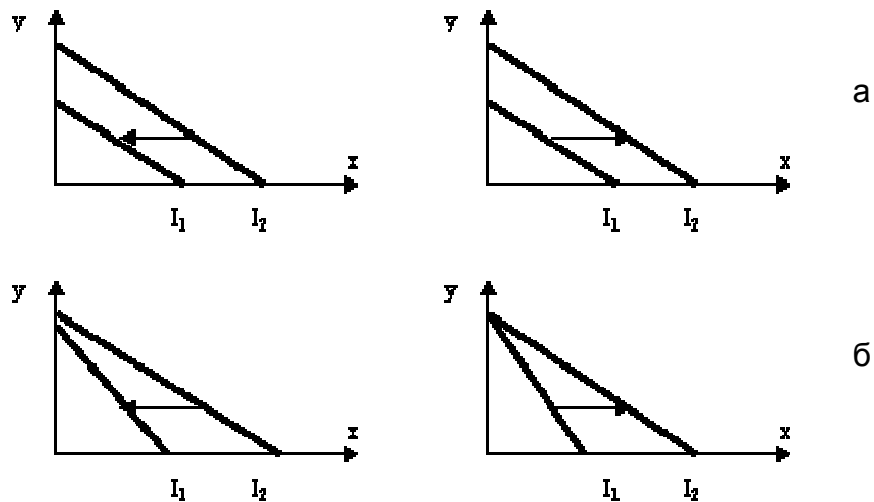

Рис. 7.

За даними Міністерства економіки України, дещо покращились показники споживання основних продуктів харчування у I півріччі 2010 р., що було обумовлене переважно зростанням доходів населення за практично незмінних обсягів загального виробництва продукції сільського господарства. Хоча за цей період, порівняно з аналогічним періодом 2007 р. (до кризи), зменшилось споживання молока і молочкопродуктів, що обумовлено зменшенням виробництва молока на 4,2% внаслідок скорочення поголів'я корів [12, с. 23].

Прожитковий мінімум на одну людину (згідно з Державним бюджетом України на 2011 р.) встановлено:

- 894 грн. з 01. 01. 2011 р.;
- 911 грн. з 01. 04. 2011 р.;
- 934 грн. з 01. 10. 2011 р.;
- 953 грн. з 01. 12. 2011 р.

Мінімальна заробітна плата за цей же період аналогічно встановлена:

- 941 грн. з 01. 01. 2011 р.;
- 960 грн. з 01. 04. 2011 р.;
- 985 грн. з 01. 10. 2011 р.;
- 1004 грн. з 01. 12. 2011 р.

Знаючи тенденції зміни реальних доходів населення у II півріччі 2011 р. у зв'язку з підвищенням цін на енергоносії (газ та електроенергію), можна спрогнозувати погіршення рівня індикатора достатності споживання за підсумками всього 2011 р. Якщо взяти до уваги зниження рівня зайнятості в економіці, то можна зробити висновок, що реальні доходи населення у II півріччі 2011 р. знизяться, що відповідно позначиться й на споживанні основних продуктів харчування.

Важливим індикатором, що дає змогу оцінити рівень продовольчої безпеки, є достатність запасів зерна у державних ресурсах, що визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно за формулою:

$$I_3 = \frac{H}{X} * 100\%, \quad (3)$$

де I_z – індикатор забезпечення зерновими продовольчими ресурсами;

H – наявність продовольчого зерна у державному продовольчому резерві;

X – середньорічне внутрішнє споживання хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно.

Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 17%-й рівень, що відповідає 60 дням споживання.

За даними Державного комітету статистики України, на початок 2011 р. у державному продовольчому резерві знаходилося 472 тис. т продовольчого зерна, обсяг внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно у 2010 р. становив 7090 тис. т [11]. Виходячи з цього, індикатор достатності запасів зерна становив 36,7%, хоча граничне (порогове) його значення – 17% [12, с. 32].

Зважаючи на те, що рівень споживання хліба і хлібопродуктів у 2010 р. істотно не міг змінитись, слід констатувати, що нині існує достатній запас зерна у державних ресурсах, й індикатор забезпечення зерновими продовольчими ресурсами за підсумками 2010 р. становив близько 37% ($2,68/7,097 \cdot 100\%$), тобто знаходиться вище граничних (порогових) значень.

Однак у науковців ці показники не викликають оптимізму, адже ефективність використання земель в Україні значно нижча, ніж у середньому в Європі. Нині площа сільськогосподарських угідь в Україні, за даними Держкомстату, становить 41,7 млн. га, у тому числі ріллі – 33 млн. га [12, с. 11]. У розрахунку на одного жителя в Україні припадає 0,9 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,7 га ріллі, тоді як у середньому в Європі ці показники становлять відповідно 0,44 і 0,25 га [20, с. 220].

Не може не викликати стурбованості значна розораність сільськогосподарських угідь, яка становила близько 80% і значно перевищує цей показник у США та західноєвропейських країнах. Ця проблема нині загострюється ще й тому, що значна частина ріллі не обробляється, заросла бур'янами, що обумовлює значно більші втрати родючості, ніж у разі її використання під сінокоси, пасовища тощо. За розрахунками фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, щорічно з розораних схилів з кожного гектара змивається 30–40 т ґрунту, а із земель під просяпними культурами 100–200 т. Таким чином, щорічно з ґрунтом виноситься 11 млн. т гумусу, 0,4 млн. т фосфору, 7 млн. т калію. За 100 років (1882–1991 рр.) ґрунти України втратили майже 25% гумусу [3, с. 26].

Одним з індикаторів рівня продовольчої безпеки є економічна доступність продуктів, що визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств. Згідно з офіційно затвердженою методикою визначення індикаторів продовольчої безпеки [10], граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 60-відсотковий рівень. Хоча вивчення наукової літератури [4; 5; 6] з проблем економічної та продовольчої безпеки дає підстави сформулювати порогове (граничне) значення цього індикатора на рівні 30–40%.

В Україні у 2007 р. (до кризи) середньомісячні витрати домогосподарства на харчування становили 915,54 грн. при сукупних витратах на рівні 1721,98 грн. Тобто, індикатор доступності продуктів харчування становив 53,2% [14, с. 11]. Хоча частка витрат на харчування у США, наприклад, становить 11–12%, і навіть бідні витрачають на харчування лише близько чверті своїх доходів. Пересічний швед витрачає на харчування 23% доходів, японці й французи – 18–19%, голландці, німці та англійці – 14–15%, канадці – 12%. Межу бідності у США розраховують, базуючись на результатах багаторічного вивчення сімейних бюджетів, які показують, що в найбідніших сім'ях на харчування витрачається більше третини доходу. У

Японії бідною вважається сім'я, в якій частка витрат на харчування перевищує 35% [20, с. 159].

Для визначення рівня продовольчої безпеки використовується і такий індикатор, як ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, що визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення. Оскільки споживання населенням продуктів харчування за більшістю видів знаходиться нижче від раціональних норм, то, відповідно, ємність внутрішнього ринку продуктів харчування є меншою за економічно обґрунтований рівень. Низька ємність внутрішнього ринку продуктів харчування є однією з причин незадовільних темпів розвитку аграрного сектору економіки, оскільки за ринкових умов – якщо немає попиту, то й не буде виробництва.

За розрахунками фахівців ІАЕ УААН, потенціал розширення внутрішнього ринку продуктів харчування в Україні становить близько 100 млрд. грн. За основу розрахунків взято раціональні норми харчування, обсяги внутрішнього виробництва продовольства та ціни на нього [3, с. 25].

Також важливим індикатором рівня продовольчої безпеки є продовольча незалежність за окремим продуктом, що визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку. Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 30-відсотковий рівень, однак у 2007 р. (до кризи) імпорт риби та рибопродуктів, плодово-ягідної продукції, олії рослинної всіх видів у річному обсязі споживанні населення становив відповідно 71,1; 64,0 та 56,5% [14, с. 8].

Оскільки у 2009 р., за даними Держкомстату, імпорт м'яса та харчових субпродуктів становив порівняно з 2007 р. 514,6% [12, с. 18], то відповідні розрахунки показують, що відсоток імпортозалежності по м'ясу і м'ясопродуктах у 2010 р. становив близько 48% ($1015,8 / 2124,6 * 100\%$), що значно вище порогового рівня. Також за цей період імпорт овочів та коренеплодів зріс на 228,6%, їстівних плодів, горіхів та цитрусових – на 97,9% [12, с. 22].

Отже, у 2008 р. антиінфляційні інтервенції Уряду спричинили ще більше зростання загроз продовольчій безпеці країни. Водночас фахівці стверджують, що частка імпортного м'яса значно вища, оскільки офіційні органи не враховують «сірий» імпорт продуктів в Україну.

Проте необхідно зазначити, що внаслідок ринкових трансформацій у аграрному секторі значно зменшились обсяги виробництва сільськогосподарської продукції (за даними Держкомстату, обсяги валової продукції сільського господарства у 2007 р. (до кризи) становили лише 61% рівня 1990 р.) [12, с. 33], порушені економічні зв'язки між промисловими і сільськогосподарськими підприємствами, призупинені процеси вертикальної інтеграції.

Також слід зазначити, що проблема доступу до продовольства різних верств населення пов'язана з платоспроможним попитом, який залежить від їхніх доходів. Важливою складовою сукупних доходів населення є заробітна плата. В світовій практиці, на рівні відповідних органів ООН давно визначено, що погодинна заробітна плата нижче трьох доларів є критичною, яка виштовхує працівника за порогову межу його життєдіяльності [17]. Заробітна плата в Україні є у 2 рази нижчою за це порогове значення. Нині практикується встановлення мінімального рівня оплати праці, виходячи з прожиткового мінімуму, що відображає кризовий стан економіки.

Вагомим фактором, що негативно впливає на динаміку і структуру сукупних доходів населення, є зниження частки заробітної плати у джерелах її формування. У 2011 р., за попередніми даними Держкомстату, в структурі грошових доходів населення України частка заробітної плати становила 42,4%, а соціальні допомоги та інші трансферти – 39% [12, с. 37]. Тобто, при невиконанні або невчасному вико-

нанні державою своїх соціальних функцій через ненаповнюваність державного бюджету спостерігатиметься катастрофічне зниження доходів домогосподарств, і відповідно рівень продовольчої безпеки в країні.

Одним із основних напрямів гарантування продовольчої безпеки є запровадження ефективного механізму формування продовольчих ресурсів, заснованого на економічному стимулюванні вітчизняних товаровиробників і розвитку ринкової інфраструктури. Адже однією з основних причин занепаду вітчизняного виробництва, поряд із низьким рівнем продуктивності праці, значними темпами зростання цін на матеріально-технічні ресурси та пально-мастильні матеріали є цінова дискримінація з боку посередників, які вміло користуються нерозвинутістю прозорих каналів збуту сільськогосподарської продукції. Отже, фактично здійснюється перерозподіл більшої частини прибутків внаслідок ринкових операцій на користь різних посередницьких структур, що оперують на вторинному ринку сільськогосподарської продукції.

Необхідно також зауважити, що, незважаючи на значну кількість наукових досліджень із проблем функціонування біржового аграрного ринку, нині відсутні обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення взаємовідносин бірж із сільськогосподарськими товаровиробниками. Будь-які механізми удосконалення роботи бірж не дадуть значного ефекту для аграрного ринку загалом (а не для самих бірж) без налагодження тісних зв'язків з великими виробниками. Адже наслідком нинішньої ситуації, коли біржі тісно взаємодіють із зернотрейдерами (реєструючи експортні контракти), є фактичне збільшення кількості посередників на одного у ланцюгу товаропросування.

Також загальновідомо, що без забезпечення здійснення регулярної (не фіктивної – через реєстрацію позабіржових угод) біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією на умовах спот і форвард, результативність заходів із запровадження ефективної торгівлі ф'ючерсними контрактами буде низькою.

Висновки. Необхідно посилити роль держави у стабілізації цін та продуктів харчування, які споживає більшість населення (так звані товари Гіффена для малозабезпечених громадян) та біржового аграрного ринку через створення спеціального координуючого органу з реальними повноваженнями й через удосконалення роботи аграрної біржі. Важливо, щоб державна аграрна політика передбачала посилення уваги до діяльності інфраструктурних елементів і сприяла вирішенню нагальних проблем.

Гарантуванню продовольчої безпеки України сприятиме також здійснення таких заходів:

- розроблення й прийняття концепції продовольчої безпеки України та Закону України «Про гарантування продовольчої безпеки України»;
- розроблення й прийняття Закону України «Про якість та безпеку харчових продуктів»;
- передбачення механізму продовольчого забезпечення населення в разі виникнення ситуації заборгованості по заробітній платні та інших соціальних виплатах (наприклад, із Держрезерву).

Таким чином, аналіз основних індикаторів свідчить про незадовільний рівень продовольчої безпеки України. Дослідження показали, що в більшості випадків індикатори оцінювання продовольчої безпеки є заниженими й такими, що не відповідають міжнародним стандартам. Проблема доступності продуктів харчування ускладнюється через зростання цін на них, а також через непослідовність дій держави, які призвели фактично до руйнації вітчизняного тваринництва.

Література

1. Аристов О. Законы изменения степени риска не востребованности продукции от динамики конъюнктуры рынка / О. Аристов // *Маркетинг*. – 2008. – № 1. – С. 21–25.
2. Баранчеев В. Формирование инновации спроса / В. Баранчеев, Т. Власова // *Маркетинг*. – 2008. – № 2. – С. 98–109.
3. Білик Ю. Л. Продовольча безпека України: стан, проблеми та використання потенційних резервів продовольчого забезпечення населення / Ю. Л. Білик. – К. : Фенікс, 2010. – 56 с.
4. Богданов И. Я. Экономическая безопасность России: теория и практика / И. Я. Богданов. – М. : ИСПИ РАН, 2001. – 348 с.
5. Буркинський Б. В. Инвестиционные и инновационные факторы экономического развития / Б. В. Буркинський // *Институт рынка и экономико-экологический исследований НАН Украины*. – Одесса, 2006. – 308 с.
6. Гойчук О. І. Продовольча безпека : моногр. / О. І. Гойчук. – Житомир : Полісся, 2004. – 348 с.
7. Гордеев А. В. Продовольственная безопасность России / А. В. Гордеев, А. И. Алтухов, Д. П. Вермель // *Аграрная наука*. – 1999. – № 9. – С. 2–4.
8. Губський Б. В. Економічна безпека: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Б. В. Губський. – К., 2001. – 122 с.
9. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : моногр. / В. Т. Шлемко, І. Ф. Білько. – К. : ШСД, 1997. – 144 с.
10. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. Т. 3 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2000. – 864 с.
11. Закон України «Про основи національної безпеки України» // *Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – № 39. – С. 351.
12. Звіт Державного комітету статистики за 2010 рік. – К., 2011. – 56 с.
13. Інформаційно-аналітична записка Міністерства економіки України «Стан економічної безпеки України в I півріччі 2010 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua
14. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки України, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379.
15. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К., 1999. – 462 с.
16. Серова Е. Продовольственная безопасность страны: аграрно-экономический аспект / Е. Серова, И. Храмова, Н. Карлова, Т. Тихонова, О. Письменная. – М. : Центр АПЭ (ИЭПП), 2010.
17. Состояние продовольственной необеспеченности в мире. 2010 [Електронний ресурс] / Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций. – Режим доступу : <http://www.fao.org>.
18. Ушачев И. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности государств-участников СНГ / И. Ушачев // *Международный сельскохозяйственный журнал*. – 2000. – № 5. – С. 60–64.
19. Marshall A. *Principles of Economic* / A. Marshall. – L. Mac Millan and Co, 1991. – 872 p.
20. WTO – Europe in Figures: Euro stat yearbook. – 2005–2010. – 480 p.